

نقش هیأت‌های مذهبی در پیشرفت اقتصادی (مطالعه موردی ۱۳۹۶-۱۴۰۱)

حمزه معلی / دانشجوی دکترای اقتصاد اسلامی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

moalla57@yahoo.com

rajaae95@chmail.ir

ali_jaberi2@yahoo.com

 orcid.org/0009-0006-7267-0857

سیدمحمد کاظم رجایی رامشه / استاد گروه اقتصاد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

علی جابری / استادیار گروه اقتصاد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۰۳ - پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۸

چکیده

هر چند مأموریت اصلی هیأت‌های مذهبی ترویج شعائر و فرهنگ اهل بیت است، این نهاد اسلامی کارکردهای اقتصادی در مسیر پیشرفت اقتصادی جامعه اسلامی نیز دارد. در این تحقیق با استفاده از روش تحلیلی به بررسی نقش هیأت‌های مذهبی در پیشرفت اقتصادی می‌پردازیم. در این مطالعه رفتار ۵۰ هیأت مذهبی بین سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۱ بررسی شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که هیأت‌های مذهبی با تقویت و تثبیت ارزش‌های متعالی همانند عدالت‌باوری، صبر و بردباری، مقاومت و ایستادگی، حفظ عزت و حریت و آزادگی، موجب ایجاد فرهنگ جهادی و در نتیجه تغییر رفتارهای اقتصادی در راستای پیشرفت اقتصادی جامعه عمل می‌کنند. کمک هیأت‌های مذهبی به تحول در ساختارها و ایجاد نهادهای محرک پیشرفت اقتصادی، بخشی دیگر از کارکرد آنها را تشکیل می‌دهد. هیأت‌های مذهبی با تشکیل نهادهایی مانند صندوق قرض‌الحسنه، مؤسسه‌های خیریه، گروه جهادی و اشتغال‌زایی به افزایش سرمایه‌گذاری، کاهش بیکاری، افزایش درآمد، ایجاد رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و فقر و در نتیجه پیشرفت اقتصادی کشور کمک می‌کنند. این کارکرد نتیجه تربیت توحیدی است که در این نهاد مذهبی صورت می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: هیأت مذهبی، نمادهای عاشورایی، پیام و محتوای عاشورایی، تربیت توحیدی، حرکت جهادی، پیشرفت اقتصادی.

طبقه‌بندی: JEL: F63, I25, O15, O2.

هیأت‌های مذهبی، صرفاً محل برگزاری مناسک دینی به صورت داوطلبانه نیست؛ توجه به کارکردهای گوناگون آنها در تاریخ، از زمان برگزاری نخستین مجالس ذکر مصیبت در زمان معصومان علیهم‌السلام تاکنون، بیان‌کننده این واقعیت است که درون این ساختار به ظاهر صرفاً مذهبی، کارکردهای متفاوتی به ظهور رسیده است؛ افراد جامعه همواره از منافع این تشکیلات مردمی و دینی منتفع شده‌اند.

هیأت‌های مذهبی با توجه به شرایط فرهنگی، سیاسی و اجتماعی هر دوره سیر تطور خاص خود را داشته‌اند. به عنوان نمونه انقلاب شکوهمند اسلامی ایران که منشأ تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی عظیمی می‌باشد، خود از ثمرات درس‌های عاشورا (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۷/۲/۱۸) و آخرین برکت عظیم حادثه کربلا بوده است (همان، ۱۳۷۲/۳/۲۶). انقلاب اسلامی ایران یک انقلاب دینی و مردمی به رهبری امام خمینی علیه‌السلام بود. نقش هیأت‌های مذهبی در این انقلاب، بسیار پررنگ و چشمگیر بود (غفاری هاشجین و همکاران، ۱۳۹۱). هیأت‌های مذهبی با تربیت افراد متدین و مذهبی نقش فراوانی در شکل‌گیری تحولات انقلاب داشتند. بعد از انقلاب نیز عمدتاً افراد تربیت‌یافته هیأت مذهبی در برخی ارگان‌های رسمی و خطرپذیر از قبیل سپاه، بسیج، کمیته‌ها و جهاد سازندگی نقشی پررنگ داشتند. این در حالی است که این نیروها در مقاطع مختلف انقلاب، هر کجا که زمینه فعالیت برایشان ایجاد شد، به شکل مؤثری، نقش‌آفرین بودند. از طرف دیگر، نهادهایی مانند خیریه‌ها، صندوق‌های قرض‌الحسنه و گروه‌های جهادی ذیل هیأت‌ها شکل گرفتند که هر کدام در شکل‌گیری و تصحیح روابط اجتماعی و اقتصادی کشور به نوعی تأثیرگذار بودند.

با وجود تجربه‌های موفق هیأت‌های مذهبی در عرصه‌های مختلف، پژوهش‌های جامع‌دوره‌ای کارکردهای اقتصادی این نهاد مذهبی و راهبردهای ارتقای اثربخشی مناسب آن صورت نگرفته است؛ این سؤال مطرح است که چگونه می‌توان از این ظرفیت در کمک به پیشرفت اقتصادی کشور بهره برد؟ این مقاله به دنبال بررسی شیوه اثرگذاری هیأت‌های مذهبی در پیشرفت اقتصادی کشور و راهبردهای ارتقای آن است.

در این مقاله نظام و چارچوب ارزشی که از طریق هیأت‌های حسینی مذهبی منتقل می‌شوند شامل تربیت توحیدی، عدالت‌باوری، صبر و بردباری، حفظ عزت، حریت و آزادگی، اتحاد، سازماندهی و تشکل‌نیروها و تعاون و همیاری، تبیین می‌شود. سپس رفتارهای اقتصادی مبتنی بر این نظام و چارچوب ارزشی بررسی می‌گردد. در نهایت این رفتارها در هیأت‌های مذهبی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. در این راستا، ابتدا با طراحی پرسشنامه، اقدام به جمع‌آوری اطلاعات هیأت‌های مذهبی براساس رفتارهای اقتصادی شمرده شده، کردیم. نتایج این اطلاعات، تحلیلی از وضعیت فعلی هیأت‌های موردنظر را به دست می‌دهد. مخاطب این پیمایش ۵۰ هیأت اقتصادی ثبت‌شده در دفتر اقتصاد جامعه ایمانی مشعر می‌باشند. دفتر اقتصاد جامعه ایمانی مشعر وظیفه شناسایی، توانمندسازی و شبکه‌سازی هیأت‌های اقتصادی در سطح ملی را بر عهده دارد. نتایج پیمایش، بیان خواهد کرد که تلاش برای شناسایی و افزایش تعداد این

هیأت‌ها چه وضعیتی را در سطح ملی برای پیشرفت اقتصادی کشور به همراه خواهد داشت. این بررسی ما را به ارائه راهبردهایی برای ارتقای سطح این هیأت‌ها و شبکه‌سازی بین آنها رهنمون خواهد کرد.

نتایج این پژوهش به سیاست‌گذاران کمک خواهد کرد تا با شناخت قابلیت‌های هیأت‌های مذهبی در عرصه تربیت انسان اقتصادی توحیدی و راهبردهای ارتقای اثرگذاری این نهاد دینی و مردمی، از این ظرفیت، در مسیر پیشرفت اقتصادی کشور بهره‌گیری کنند.

مطالعه مستقلاً درباره تأثیر هیأت‌های مذهبی بر پیشرفت اقتصادی یافت نشد. اما کتب و مقالات متعددی به بحث نقش معنویت در توسعه و پیشرفت، نقش اخلاق در توسعه و راهبردهای پیشرفت اقتصادی از منظر دین پرداخته است که در ادامه به برجسته‌ترین این پژوهش‌ها اشاره می‌شود.

دموری و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله «واکاوی نقش مذهب شیعی در آفرینش سرمایه اجتماعی» به این نتیجه رسیدند که مذهب شیعه در توانمندسازی جامعه از طریق افزایش سرمایه اجتماعی در ابعاد «اعتماد، مشارکت اجتماعی، مشارکت مدنی، همیاری، احساس اثرگذاری و کارایی، ارزش زندگی و وساطت اجتماعی» نقشی اثرگذار دارد و باید به کارکردهای آن در بالا بردن سطح سرمایه اجتماعی جامعه توجه شود.

خلیلیان و همکاران (۱۳۹۴) در کتاب *معیارها و شاخص‌های پیشرفت انسانی از دیدگاه اسلام* برای تبیین شاخص‌های پیشرفت انسانی، با توجه به جامعیت دین اسلام و میانی هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی، انسان‌شناختی و ارزش‌شناختی آن، متغیرهای مهم و اساسی در سعادت و پیشرفت همه‌جانبه انسان و مؤثر در رفاه مادی و معنوی او را بررسی کردند. نویسندگان به ارائه شاخص‌های پیشرفت انسانی پرداخته‌اند. ایشان نقش انسان‌سازی در رشد اقتصادی را برجسته کرده‌اند.

احمدیان و عرفانیان (۱۳۹۴) در مقاله «بررسی نقش مساجد در توسعه محله‌ای در شهر مشهد» با بررسی متغیرهای مربوط به فعالیت‌های چندگانه مسجد در سطح محله به تحلیل نقش مسجد در توسعه محله‌ای در مشهد مقدس پرداختند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد، مساجد در محورهای مورد بررسی برنامه‌های مؤثری در جهت توسعه محله‌ای دارند. هرچند هیأت را می‌توان یک نهاد مسجدمحور تعریف کرد، ولی این تحقیق صرفاً به بررسی نقش مسجد در پیشرفت محله‌ای پرداخته است که می‌تواند بخشی از موضوع تأثیر مسجد و نهادهای شکل‌گرفته در آن مانند هیأت در پیشرفت اقتصادی باشد.

باصری و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی نقش مساجد در ترویج سبک زندگی ایرانی اسلامی» با بررسی و پیمایش میدانی در مساجد به این نتیجه رسیدند که مساجد اثر مستقیم بر ترویج سبک زندگی اسلامی ایرانی دارد. موضوع این تحقیق بررسی نقش مسجد در ترویج سبک زندگی اسلامی است که یکی از ساحت‌های آن فرهنگ اقتصادی است. از آنجاکه هیأت را می‌توان یک تشکیلات مسجدمحور تعریف کرد، از نتایج این تحقیق می‌توان در بخش ترویج فرهنگ اقتصادی توسط مسجد استفاده کرد.

ثابت و همکاران (۱۳۹۶) در کتاب *ماهیت و چیستی پیشرفت در اسلام*، نظریه‌های توسعه و پیشرفت در اندیشه متفکران غربی و مسلمان را بررسی کرده‌اند. آنها در نهایت بعد از بیان سطوح و ابعاد پیشرفت به ذکر ویژگی‌های پیشرفت از منظر دین پرداخته‌اند. از لابه‌لای مباحث این کتاب می‌توان اثر معنویت بر رشد اقتصادی را استفاده کرد. *معلی و رحمتی‌نیا* (۱۳۹۹) در کتاب *اقتصاد هیأت* دو بخش اصلی را در رابطه بین اقتصاد و هیأت مورد بررسی قرار داده‌اند. بخش اول به واکاوی مسائل اقتصادی در ساختار هیأت می‌پردازد. بخش دوم به تبیین کارکردهای هیأت در اقتصاد کشور اختصاص دارد. به‌طور کلی کتاب *اقتصاد هیأت*، روابط داخلی هیأت و رابطه آن با جامعه را با استفاده از نظریه‌های اقتصادی بررسی می‌کند.

مزیت این مقاله نسبت به آثار قبلی این است که به‌صورت مستقیم به نقش هیأت‌های مذهبی در پیشرفت اقتصادی می‌پردازد. در این بررسی افزون بر تعریف جدید از هیأت و تبیین مؤلفه‌های آن، به نحوه اثرگذاری هیأت در پیشرفت اقتصادی به همراه راهبردهایی برای ارتقا و گسترش این نقش آفرینی، می‌پردازیم.

پیشرفت اقتصادی

پیشرفت همانند توسعه دارای ابعاد متفاوتی است. از جمله آن ابعاد، پیشرفت اقتصادی می‌باشد. در اصطلاح، پیشرفت اقتصادی فرایند هدایت‌شده‌ای است که منجر به تغییرات ساختار اقتصادی و بهبود مداوم نظام تولیدی درون نظام اقتصادی یک کشور اسلامی به همراه رشد اقتصادی مداوم، کاهش مداوم نابرابری و حذف فقر مطلق می‌شود (ذوعلم، ۱۳۹۴، ص ۱۸۵). در این فرایند، انباشت سرمایه فیزیکی و انسانی و بهره‌وری، از عوامل مستقیم پیشرفت اقتصادی اسلامی است؛ دستاوردی که محصول نظام شخصیت‌ایمانی (جهان‌بینی، اخلاق و فقه، رفتار کارگزاران و نخبگان) و دولت اسلامی سالم، عاقل و عدالت‌طلب می‌باشد (همان، ص ۱۸۵-۱۸۶).

تحقق پیشرفت اقتصادی موردنظر اسلام، مستلزم تحقق معیارهایی همچون خودکفایی در نیازهای اساسی، افزایش بهره‌وری، ارتقای سطح سواد، ارتقای خدمات‌رسانی به شهروندان، افزایش امید به زندگی و رشد ارتباطات، توجه به مسائل و خطوط اصلی زندگی مانند امنیت، عدالت، آزادی، حکومت، استقلال و عزت ملی است (خلیلیان، ۱۳۹۹).

چیستی و مؤلفه‌های هیأت

هیأت‌های حسینی مذهبی، مجموعه‌هایی از مردم هر محله، در شهرها یا روستاها می‌باشند، که برای سوگواری و روضه‌خوانی برای امام حسین علیه السلام به‌ویژه در ایام عاشورا تشکیل می‌شوند (محدثی، ۱۳۹۳، ص ۴۷۲). هیأت گروهی اجتماعی با سابقه تاریخی شخصی و تجمعی از افراد است که به‌منظور زنده نگه‌داشتن یاد و خاطره مناسبت‌های مذهبی (اعیاد، ایام ولادت و شهادت ائمه) با محوریت واقعه کربلا و قیام امام حسین علیه السلام شکل می‌گیرد؛ هیأت

براساس ساختار دوگانه «واعظ» (سخنران، روحانی) و ذاکر (مداح، روضه‌خوان) تشکیل می‌شود؛ اعضای هیأت از طریق روش‌های معمول و آدابی مشخص (سینه‌زنی، زنجیرزنی، کف‌زنی) به سوگواری یا شادمانی می‌پردازند (مظاهری، ۱۳۹۵، ص ۲۷۶).

گاهی هیأت را نوعی «گروه اجتماعی» نیز تلقی کرده‌اند که از هر چهار ویژگی لازم گروه اجتماعی؛ یعنی هدف مشترک، فعالیت مشترک، کنش متقابل و احساس تعلق برخوردار است (همان).

به نظر می‌رسد کوتاه‌ترین و جامع‌ترین تعریف برای هیأت را بتوان این‌گونه بیان کرد: «هیأت نهادی مقدس و جهادی است که مأموریت اصلی آن ارسال پیام و محتوای عاشورا و فرهنگ اهل‌بیت عصمت و طهارت^ع در قالب مراسم ویژه است». در این تعریف، مقصود از نهاد تشکلی است که در بستر اجتماع شکل می‌گیرد. اعضای این تشکل دارای پیوند و وابستگی متقابل، همبستگی، هماهنگی و اهداف مشترک می‌باشند. بنابراین، هیأت یک تجمع صرف نیست؛ بلکه از سنخ تشکیلات است؛ یعنی یک به‌هم‌پیوستگی عمیقی در آن مشاهده می‌شود. لازمه این به‌هم‌پیوستگی، ارتباط فکری - اعتقادی و فیزیکی مستمر و منظم اعضا با یکدیگر است.

هیأت نهادی مقدس است. «مقدس» به معنای چیزی که شایسته احترام است، در اذهان مردم و جامعه از آن به پاکی یاد می‌شود و مورد احترام ویژه است (ر. ک: دهخدا، ۱۳۳۳، ج ۱۳، ص ۱۸۸۲۶). در اسلام برخی از امور یا مکان‌ها مثل مسجد و بقاع متبرکه، به واسطه انتساب به خداوند متعال، و یا پاک بودن آنها از خبائث‌هایی مانند شرک و کفر، مقدس شمرده شده و مورد احترام ویژه واقع می‌شوند. از آنجاکه ذات خداوند متعال مقدس است، (حشر: ۲۳؛ جمعه: ۱) آنچه منتسب به اوست نیز تقدس می‌یابد. بر این اساس، انبیا و اولیای الهی و ائمه اطهار^ع چون فرستاده و منسوب به فرستاده اویند مقدس‌اند. چون مأموریت اصلی هیأت ارسال پیام و محتوای عاشورا و فرهنگ اهل‌بیت عصمت و طهارت است، پس مقدس است.

هیأت یک نهاد جهادی است. کلمه جهاد از جهد و به معنای تلاش همراه با رنج و زحمت است. جنگ را به این دلیل جهاد گویند که تلاش همراه با رنج است» (قرشی، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۷۸-۷۷). هیأت از این جهت یک نهاد جهادی است که انگیزه اصلی افراد برای حضور افراد در آن، قصد قربت و عمل به وظیفه الهی است؛ هیچ انگیزه مادی و دنیایی ترغیب‌کننده فرد برای حضور در هیأت نیست؛ همین روحیه سبب می‌شود عنصر جهادی با مشاهده مسئله‌ای که از عهده او برمی‌آید، احساس وظیفه کند و با بیشترین توان خود و به بهترین صورت به وظیفه خود عمل کند. این نگاه باعث ایجاد روحیه ایثار و شهادت در اعضای هیأت می‌شود.

نگاه ارزشی در هیأت موجب می‌شود که اعضا پرتلاش و خستگی‌ناپذیر با استقامت زیاد در برابر سختی‌ها، بی‌منت و بدون هیچ چشم‌داشتی نسبت به هر تکلیفی که احساس کنند دست به اقدام بزنند.

هیأت نه تنها تعامل قوی و مؤثر با مردم دارد؛ بلکه از درون مردم به صورت خودجوش به وجود می‌آید. هیأت‌ها، ظرفیت‌های مردمی را برای رسیدن به اهداف خود، به کار می‌گیرند. هیأت با جلب اعتماد مردم، با بهره‌گیری از نیروی

مردم به دنبال رفع نیازهای واقعی مردم است. مشارکت‌کنندگان در هیأت همیشه خود را در یک میدان مبارزه به نفع نیازهای واقعی مردم می‌بیند. اعضای هیأت حضور داوطلبانه دارند؛ نظام ارزشی حاکم بر هیأت سبب می‌شود اعضا با روحیهٔ دلسوزانه برای بهبود مسائل موجود در هیأت، مشارکت حداکثری داشته باشند.

در هیأت افراد شأیت سازمانی به دور از نظام ارزشی برای خود قائل نیستند. فردی زمانی در هیأت ارزشمندتر است که جهادی‌تر رفتار و جهادی‌تر کار کند. جهادی بودن یک قاعده در هیأت است؛ هرچند که مواردی نیز در هیأت وجود دارد که افراد به دنبال کسب شهرت می‌باشند؛ برخلاف نهادها و سازمان‌های معمول که پست سازمانی برای افراد شخصیت‌آور است، در نهاد هیأت هیچ کاری برای کسی عار نیست؛ افراد به‌منظور کار برای خدا در این سازمان جهادی حاضر می‌شوند؛ ممکن است «چای‌ریز» هیأت شأنی به مراتب بالاتر از مدیر هیأت داشته باشد (لطیفی و همکاران، ۱۳۹۵).

از جمله مهم‌ترین مأموریت هیأت‌های مذهبی ارسال و انتقال پیام عاشورا به نسل‌های بعدی جامعه است. هیأت‌های مذهبی محل انتقال مفاهیم و معانی ارزش‌های دینی مخصوصاً پیام عاشورا به نسل جوان است؛ هیأت یکی از ارکان حفظ ایمان و محل تبلور و تجلی اطاعت‌پذیری مردم نسبت به اهل‌بیت علیهم‌السلام به‌شمار می‌رود. این انتقال پیام در طول تاریخ سبب شده تا هیأت‌های مذهبی، عامل اصلی گسترش فرهنگ اسلامی در بین مردم و نهادینه کردن آن باشند. هیأت‌ها بیش از هر چیز خود را مکلف به انتقال پیام عاشورا می‌دانند. رهبر معظم انقلاب در این زمینه می‌فرماید:

ما مسلمان‌ها و بخصوص ما شیعیان، امتیازی داریم که دیگر ملیت‌ها و ادیان این امتیاز را به قدر ما ندارند و آن عبارت است از اجتماعات دینی که به شکل روبه‌رو، چهره به چهره، نفس به نفس تشکیل می‌شود که این را در جاهای دیگر دنیا و در ادیان دیگر کمتر می‌شود پیدا کرد. هست؛ نه به این قوت، نه به این وسعت، نه به این تأثیرگذاری و محتوای راقی (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۷/۴/۴).

مقام معظم رهبری، پیشینه هیأت را به زمان ائمه معصومان علیهم‌السلام نسبت می‌دهد؛ در آن زمان اصحاب دور هم جمع می‌شدند و مسائل اهل‌بیت علیهم‌السلام را مطرح می‌کردند. ایشان براساس روایتی از امام صادق علیه‌السلام این مجالس را مصداق «احیوا امرنا» و زنده نگهداشتن راه و مکتب اهل‌بیت علیهم‌السلام می‌داند. ایشان با استناد به درخواست احیای امر از هیأت‌های موجود در دوران معصومان علیهم‌السلام با توجه به جو خفقان و سخت موجود در آن دوران، هیأت را کانون جهاد در راه احیای مکتب اهل‌بیت علیهم‌السلام، مکتب امام حسین علیه‌السلام، مکتب شهادت و حب ائمهٔ اطهار علیهم‌السلام می‌داند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۴۰۰/۱۱/۳). وقتی سخن از احیای امر به میان می‌آید، در کنار برگزاری مجالس روضه و یاد اهل‌بیت علیهم‌السلام، فعالیت‌های اجتماعی هیأت نظیر کمک به محرومان، فعالیت‌های فرهنگی و اعتقادی و صندوق‌های قرض‌الحسنه و کارآفرینی از جمله وظایفی است که یکی از مصادیق احیای امر اهل‌بیت علیهم‌السلام است.

ساختار تشکیلاتی هیأت از نگاه کارکردی سبب ایجاد کارکردهایی منحصر به فرد مانند فرهنگ‌سازی عمومی، تربیت توحیدی، الگوسازی و تکافل اجتماعی می‌شود؛ این کارکردها نقش موثری در ایجاد، اصلاح و ارتقاء متغیرهای

اجتماعی کشور دارند. مخاطبان هیأت قبل از آنکه به شکل نظری ماهیت و ویژگی‌های سبک زندگی و اعتقادات اسلامی را فرابگیرند، با الگوگیری از شهدای کربلا به‌ویژه حضرت اباعبدالله^ع و برادر باوفایش ابوالفضل العباس و خواهر صبورش زینب کبری^ع به شکل عملی آموخته و زندگی می‌کنند.

از تعریف و مفهوم‌شناسی هیأت مشخص می‌شود که هیأت دارای مؤلفه‌های: پیام و محتوا، شکل ظاهر، نمادهای خاص، نیروی انسانی، و منابع مالی است. مهم‌ترین مؤلفه هیأت پیام و محتوا است؛ محتوایی که مشتمل بر ارزش‌های متعالی مانند تربیت توحیدی، عدالت باوری، صبر و بردباری، مقاومت و ایستادگی، حفظ عزت و حریت و آزادی است.

پیام و محتوا

پیام و محتوا مهم‌ترین مؤلفه هیأت‌های مذهبی به شمار می‌رود. استمرار ارائه محتوای خاص در هیأت سبب الگوگیری مخاطبین از معصومان^ع و اصحاب پاک ایشان و در نتیجه شکل‌گیری چارچوب رفتاری و سبک زندگی خاص در میان مخاطبان می‌گردد. پیام و محتوا در هیأت عمدتاً برگرفته از مبانی ارزشی عاشورا است. مباحثی که در منبرها و مدیحه‌سرایی‌ها مطرح می‌شود بیشتر برگرفته از وقایع و آموزه‌های عاشورایی است که دارای مبانی ارزشی جهاد، ایثار و شهادت می‌باشد. پیام و محتوای عاشورایی، انگیزه فعالیت‌ها و افعال مخاطبین خواهد بود و در نهایت سبب بروز و ظهور رفتار اعضای هیأت در جامعه می‌گردد.

مهم‌ترین و مؤثرترین پیامی که هیأت در شبکه مساجد و در نتیجه محله؛ مجلس به مجلس و نسل به نسل محتوای آن را حفظ کرده، گسترش می‌دهد و ارتقا می‌بخشد، تربیت توحیدی است. تربیت توحیدی از طریق تغییر رفتارها، ساختارها و نهادها، جامعه را متحول و به سمت کمال و پیشرفت رهنمون می‌سازد.

در طول تاریخ از سایه‌سار تلاش مجاهدانه و روح‌انگیز هیأت، برکات بسیار به بار نشست، جوامع بسیاری متحول گشته و سبک‌های زندگی، الهی گشته است. بنیان‌گذار کبیر انقلاب اسلامی در تحلیلی شفاف و قابل فهم برای همگان، قیام خود را به قیام امام حسین^ع مستند می‌سازد (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۳۲۴) و منطلق راحت‌طلبان بی‌درد (همان، ج ۱۴، ص ۵۲۱)، سازشگران دنیاطلب (همان، ج ۹، ص ۵۳۰) و تماشاچیان توجیه‌گر را با استدلال به شیوه و سیره زندگی امام حسین^ع مردود می‌شمارد. رهبر معظم انقلاب نیز انقلاب اسلامی ایران را از ثمرات درس‌های عاشورا (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۷/۲/۱۸) و از برکات حادثه کربلا می‌داند (همان، ۱۳۷۲/۳/۲۶). این بدان جهت است که خط سرخ شیعه که همان اسلام ناب محمدی^ع است، در کربلا برجسته‌تر می‌شود. آغاز قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ مصادف با ۱۲ محرم و انجام آن نیز مقارن با تاسوعا و عاشورای سال ۱۳۵۷ است. سخنان امام راحل در روزهای آغازین بر محور کربلا و محرم می‌چرخد (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۱۹۴، ۲۰۰ و ۲۳۰). ایشان در وصیت‌نامه سیاسی الهی‌اش نیز سفارش به زنده نگه داشتن این حادثه بزرگ تاریخ اسلام می‌کند (همان، ج ۲۱، ص ۴۰۰).

در این بخش با بررسی کتب تاریخی و روایی در کنار گفت‌مان امام راحل به عنوان معمار انقلاب و خلف صالح ایشان آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای در مورد نهضت عاشورا، ارزش‌هایی تحت عنوان پیام و محتوای ارائه شده توسط هیأت‌ها را استخراج می‌کنیم. این ارزش‌ها سه ویژگی دارند: اول اینکه در قیام حسینی متبلور بوده‌اند، دوم اینکه مورد تأکید امامین انقلاب بوده‌اند و سوم اینکه در مسیر پیشرفت اقتصادی کشور اثرگذار می‌باشند.

پیام و محتوا در هیأت‌عمدتاً از طریق مطرح شدن در منبر و مدیحه‌سرایی به مخاطبان منتقل می‌شود. مباحثی که در منبرها و مدیحه‌سرایی‌ها مطرح می‌شود بیشتر برگرفته از وقایع و آموزه‌های عاشورایی است که دارای مبانی ارزشی مخصوص می‌باشد. استمرار در ارائه پیام و محتوای عاشورایی، انگیزه فعالیت‌ها و افعال مخاطبان خواهد بود و در نهایت سبب بروز و ظهور رفتار اعضای هیأت در جامعه می‌گردد. این رفتار مانند فاصله گرفتن از اسراف و مصرف‌گرایی در زندگی شخصی گاهی سبک زندگی فردی این افراد است؛ و گاهی این رفتار امتداد اجتماعی پیدا می‌کند و در قالب مشارکت در کمک به محرومان و فقرزدایی از جامعه ظاهر می‌شود. مفاهیم متبلور در عاشورا که از یک طرف در رفتار اقتصادی می‌توانند اثرگذار باشند و از طرف دیگر در هیأت‌های مذهبی مورد تأکید قرار می‌گیرند، عبارتند از: تربیت توحیدی، عدالت‌باوری، صبر و بردباری، حفظ عزت، حریت و آزادی، اتحاد، سازماندهی و تشکل نیروها و تعاون و همیاری.

پیام و محتوای عاشورایی که از طریق هیأت‌های حسینی منتقل می‌شوند، دارای نظام و چارچوب ارزشی است؛ این پیام مبتنی بر تربیت توحیدی، عدالت‌باوری، صبر و بردباری، حفظ عزت، حریت و آزادی، اتحاد، سازماندهی و تشکل نیروها و تعاون و همیاری است.

تربیت توحیدی

تربیت توحیدی به مفهوم توجه به خداوند در همه حالات و ابعاد زندگی فردی و اجتماعی است. در تربیت توحیدی، انسان عالم را عین ربط و نیاز و خداوند را علت‌العلل، منشأ همه خیرات، آگاه و تدبیرکننده همه امور می‌داند. چنین انسانی همه چیز را موهبت الهی می‌داند، در نتیجه چشم به عنایت او دوخته و بر او توکل می‌کند و هیچ قدرتی نمی‌تواند مانع حرکت رو به پیشرفت او شود.

صبح عاشورا، وقتی سپاه کوفه با همه‌همه رو به اردوگاه امام تاختند، دستان نیايشگر امام حسین علیه السلام رو به آسمان‌ها بود؛ وی چنین می‌گفت: خدايا! در هر گرفتاری و شدت، تکیه‌گاه و امیدم تویی و در هر حادثه که برابم پیش آید، پشتوانه منی، چه بسا در سختی‌ها و گرفتاری‌ها که تنها به درگاه تو روی آورده و دست نیاز و دعا به آستان تو گشودم و تو آن را بر طرف ساختی (مفید، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۹۶). این حالت و روحیه، جلوه بیرونی، عقیده قلبی به مبدأ و یقین به نصرت الهی است و توحید در دعا و طلب را می‌رساند.

توکل، تسلیم و رضا در مفهوم پویا و سازنده و عبادت آگاهانه و عزت نفس که صلابت و اقتدار در برابر دشمنان را به همراه دارد، از جمله آثار تربیت دینی تجلی یافته در سیره امام است که مبین نقش تربیت توحیدی در سازندگی درونی انسان‌هاست. این سازندگی درونی در رفتار پیروان آن حضرت نمایان خواهد بود که آثار فردی و اجتماعی خاص خود را به همراه خواهد داشت.

هیأت میان مخلوق و خالق، باور به خداوند متعال را عمق می‌بخشد. برقراری این پیوند عمیق، انسان را به قدرت بیکران الهی متصل می‌سازد و از طریق انگیزه‌های درونی، رفتارها را متأثر می‌سازد. این نهاد دینی انگیزه انسان اقتصادی برای فعالیت و دقت در کار را افزایش داده و بهره‌وری نیروی انسانی را ارتقا می‌بخشد و به پیشرفت اقتصادی می‌انجامد. با تعمیق ایمان و ارتقای تقوا، روحیه و فرهنگ جهادی در نیروی انسانی شکل می‌گیرد؛ فرهنگ جهادی بن‌مایه تغییر مضاعف در انگیزه نیروی انسانی، ارتقای مضاعف بهره‌وری، کارآیی و سرانجام شکل‌گیری و حرکت جهادی است؛ از این طریق پیشرفت اقتصادی مضاعف برای جامعه به ارمغان خواهد آمد.

عدالت‌باوری

امام خمینی علیه السلام یکی از درس‌های عاشورا را عدالت‌خواهی عنوان می‌کند (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۳۲۴)؛ ایشان نهضت امام حسین علیه السلام را عدالتی می‌داند که در مقابل ظلم قیام کرده است (همان، ج ۵، ص ۱۷۷) و اصحاب سیدالشهدا علیهم السلام را عدالت‌خواهانی می‌شمارد که با عددی قلیل و ایمان و عشقی بزرگ در مقابل ستمگران ایستادند (همان، ج ۹، ص ۴۴۵). در بیان ایشان، یکی از نتایج عاشورا بازگرداندن جامعه به مسیر عدالت و جلوگیری از خودکامگی بود (همان، ج ۴، ص ۱۵۱).

رهبر معظم انقلاب نیز هدف از قیام امام حسین علیه السلام را اقامه حق و عدل و برهم زدن ظلم و بی‌عدالتی برمی‌شمارد (بیانات رهبر انقلاب، ۱۳۶۸/۵/۱۱) و امام حسین علیه السلام را الگوی عدالت‌طلبی برای همه انسان‌های آزاده حتی غیرشیعیان می‌داند (همان، ۱۳۷۹/۱/۲۶). تکرار مسیر حق‌طلبی امام علیه السلام و بارانش و الگوی مجسم عدالت در هیأت، تکافل اجتماعی را به دنبال دارد. تکافل موجب می‌شود هرچه درآمد افزایش یابد، توانمندسازی محرومان از نظر کمی و کیفی ارتقا یابد و ملحق شدن محرومان به فعالان اقتصادی به تصاعدی شدن رشد و پیشرفت اقتصادی بیانجامد.

صبر و بردباری

صبر یک حقیقت نفسانی است که آدمی را از عوامل بازدارنده به سوی کمال، دور می‌کند. صبر به این معنا دارای دو جهت است: از یک سو، گرایش‌ها و تمایلات غریزی و نفسانی انسان را حبس و آن را در قلمرو شرع و عقل محدود می‌کند و از سوی دیگر، نفس را از مسئولیت‌گریزی در برابر عقل و شرع بازمی‌دارد و او را وادار می‌کند که زحمت و دشواری پایبندی به وظایف الهی را بر خود هموار سازد.

صبر در فرهنگ معارف دینی به معنای مقاومت و ایستادگی در برابر سختی‌ها و ناملایمات زندگی است که همواره به عنوان آزمون الهی انسان را همراهی می‌کند. رنج و مشقت در تحصیل علم و کسب درآمد از مصادیق بارز صبر و بردباری و از الزامات پیشرفت اقتصادی است.

امام خمینی^ع مردم را به صبر و بردباری در برابر مشکلات دعوت می‌کند و سپس امام حسین^ع را به عنوان الگو و اسوه صبر و بردباری معرفی می‌کند (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲۱، ص ۲۰). رهبر معظم انقلاب یکی از مفاهیم حسینی که باید در اشعار هیأت‌ها توجه ویژه‌ای به آن شود را صبر می‌داند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۴/۶/۳). ایشان ایستادگی امام حسین^ع را عامل جلوگیری از انحراف و حفظ اسلام می‌داند (همان، ۱۳۹۰/۴/۱۳).

فعالیت و رشد اقتصادی کم و بیش با موانع و مشکلات و آفات همراه است. در مسیر پریچ و خم تولید اگر انسان الگوی صبر نداشته باشد و تمرین بردباردی نکرده باشد با مشکل جدی مواجه خواهد شد. در سطح اجتماعی نیز صبوری بر پیشامدها و مشکلات اقتصادی جمعی، مانند تحریم‌های ظالمانه، مسیر پیشرفت را نمایان خواهد کرد. از این رو یکی از راهبردهای پیشرفت اقتصادی تعمیق فرهنگ صبر و بردباری است که نهاد هیأت در جامعه اسلامی می‌تواند متکفل این امر باشد.

حفظ عزت

عزت به حالتی گفته می‌شود که انسان مغلوب واقع نشود (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴ق، ص ۳۳۲)؛ حالتی که به انسان استواری و محکمی می‌بخشد. به همین جهت، به زمین سختی که نفوذناپذیر است «ارض عزیز» می‌گویند، و به چیزی که وجودش کمیاب باشد، «عزیزالوجود» می‌گویند و نیز به کسی که پر صلابت است و هرگز مقهور کسی نمی‌شود، «عزیز» می‌گویند (مصطفوی، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۳۴۹).

اسلام به مسلمانان در سطوح مختلف توصیه کرده است تا ذلت را نپذیرند و زندگی آبرومندانه و با عزت داشته باشند. مسلمان واقعی هیچ‌گاه برای امور مادی و دنیوی در برابر دیگران سر خم نمی‌کند. در سطح اجتماعی نیز اسلام، خواهان جامعه‌ای مقتدر و با عزت است و به هیچ وجه نمی‌پسندد که جوامع اسلامی تن به ذلت و خواری بدهند. شیعیان، عزت‌طلبی را از زندگی پیشوایان خود آموخته‌اند و آن بزرگواران عملاً در تمام مراحل زندگی خود، درس عزت‌طلبی را آموزش داده‌اند (برهانی، ۱۳۸۸).

امام حسین^ع هیچ‌گاه در ادای تکلیف خود - که همان جهاد در راه خدا و دین بود - از عظمت دشمن ترسید و از تنهایی خود در برابر او وحشت نکرد. این ترسیدن از عظمت پوشالی دشمن به سبب عزتی است که به انسان، رهبر و ملت اقتدار می‌بخشد. رهبر معظم انقلاب قیام عاشورا را مظهر عزت اسلامی می‌داند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۹/۱/۲۶). ایشان از حماسه و عزت به عنوان یکی از سه عنصر اصلی این نهضت یاد می‌کند (همان، ۱۳۸۴/۱۱/۵). رهبر معظم انقلاب حفظ استقلال کشور را در گرو فهم و عمل به درس‌های عاشورا می‌داند (همان، ۱۳۶۷/۵/۲۸).

از نگاه فردی انسان عزت‌مدار به خاطر آرامش روانی که در وجود خود دارد، خودکنترلی بیشتری نیز خواهد داشت. نتیجه افزایش خودکنترلی مواجهه عاقلانه و کارآمد با شرایط موجود است. چنین انسانی نه تنها تسلیم شرایط سخت و ناگوار نمی‌شود، بلکه از شرایط موجود بیشترین بهره‌برداری را می‌کند (میرشاه‌جعفری و تقوی‌نسب، ۱۳۸۷)؛ نتیجه پرورش این خصلت شکوفایی استعدادهای نهفته، خلاقیت و پیشرفت‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی افراد است (صادقی و شاکری‌نیا، ۱۳۸۷). در سطح اجتماعی، حفظ عزت توسط یک جامعه، سبب استقلال و خوداتکایی اقتصادی آن جامعه خواهد شد.

حریت و آزادی

آزادگی در لغت حریت، جوانمردی، اصالت، نجابت، شرافت و مروت تعریف شده است (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۱، ص ۸۳)؛ این مفهوم هم جنبه فردی و هم امتداد اجتماعی دارد. ضعف ملت‌های ناتوانی که آزادی خود را برای مختصر درآمدی از دست می‌دهند، سبب بهره‌گیری استثمارگران دنیا می‌شود به گونه‌ای که آنها را برده خویش می‌سازند و حتی در کنار کمک‌های مختصر اقتصادی، فرهنگ غلط خود را بر آنها تحمیل می‌کنند و گاه دین و ایمانشان را نیز از آنها می‌گیرند.

افراد با شخصیت و ملت‌های آزاده ترجیح می‌دهند از جان خود بگذرند و برده دیگران نشوند (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۶۲۳). عاشورا صحنه بی‌ظنیری از حریت و آزادی بود که امام حسین علیه السلام و یاران باوفایش با ایثار جان، به ذلت تن ندادند و بهای «آزادگی» را پرداختند. امام حسین علیه السلام که خود سرور آزادگان جهانیان است، مردن با عزت را از زندگی با ذلت برتر می‌داند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۴، ص ۱۹۲).

اتحاد، سازماندهی و تشکل نیروها

اتحاد در لغت به معنی «یگانه شدن، یکتایی و یگانگی» است (دهخدا، ۱۳۷۳، ذیل کلمه اتحاد). از نظر اصطلاحی، وحدت در مفهومی کلی عبارت است از اتحاد گروه‌های مردمی که بنا بر مصالح اجتماعی و شخصی یا گروهی و حزبی به صورت جماعت یا دسته‌های مختلف گرد هم می‌آیند و از هرگونه کشمکش و درگیری دورند و به مصالح می‌انديشند.

رهبر معظم انقلاب با نفی معنا نمودن وحدت به یکی بودن فکر مردم و سلیقه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی، وحدت را نبودن تفرقه، نفاق، درگیری، کشمکش معنا می‌کند؛ به گونه‌ای که حتی دو جماعتی که از لحاظ اعتقاد دینی هم مثل هم نیستند، می‌توانند کنار هم باشند و دعوا نکنند (کریم‌پور، ۱۳۸۶)

قاعداً هر نظام اجتماعی، برای بقا و تداوم حیات اجتماعی خویش، نیازمند آن است که با شناخت کامل از ملت و دشمن خود زمینه اتحاد و تشکل آنها را فراهم کند؛ تا در مواقع لزوم با بسیج همگانی مردم بتواند تهدیدها را مهار

سازد و با آنها مقابله کند. از این رو برقراری وحدت و پیوند عمیق میان قشرهای مردم یکی از ضروریات انکارناپذیر جامعه قلمداد می‌گردد.

امام خمینی^ع یکی از درس‌های عاشورا را اتحاد و سازماندهی نیروها می‌داند. ایشان با اشاره به واقعه عاشورا، سازماندهی یک گروه اقلیت در مقابل یک گروه کثیر در قیام عاشورا را سبب سازماندهی و اتحاد افراد در مجالس عزاداری در کشورهای ایران و سایر کشورهای اسلامی می‌داند. ایشان خاصیت این سازماندهی در طول تاریخ را مقابله با حکومت‌هایی می‌داند که بر ضد اسلام فعالیت می‌کردند و اساس اسلام را هدف قرار داده بودند (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۶، ص ۳۴۶). اتحاد و تشکل اصحاب سیدالشهدا^ع سبب همیاری و همکاری آنها برای رسیدن به هدف عالی قیام عاشورا شد؛ این تعاون و همکاری الهام بخش شیعیان در طول تاریخ برای مبارزه با حکومت ظلم گشت. رهبر معظم انقلاب نیز اتحاد همه افراد جامعه اعم از کوچک بزرگ، زن و مرد، پیر و جوان، امام و رعیت با هم در یک صف و در میدان نبرد حق و باطل را از جمله درس‌های عاشورا می‌داند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۱/۰۴/۲۲). ایشان محور این اتحاد اجتماعی را بصیرت می‌داند و معتقد است بی‌بصیرت‌ها هرچند از فساق و فجار نباشند، ولی بی‌بصیرتی آنها باعث می‌شود که ناخودآگاه در جبهه باطل قرار بگیرند و نتوانند در صف اصحاب سیدالشهدا متحد شوند (همان، ۱۳۷۱/۰۴/۲۲).

از جمله فواید وحدت در سطح ملی، ایجاد همدلی و مشارکت میان قشرهای مختلف مردم و حضور در عرصه‌های گوناگون اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی است؛ در پرتو این مهم است که قشرهای مختلف مردم، دست در دست هم می‌نهند و برای سازندگی و پیشرفت کشور خویش گام‌های مؤثری برمی‌دارند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۳۱۰). اتحاد زمینه سازماندهی و تشکل نیروها را فراهم می‌کند. در فعالیت‌های اجتماعی هرچه انگیزه‌ها به هم نزدیک‌تر باشد وحدت بیشتری ایجاد خواهد شد؛ با وجود وحدت هم مشکلات کار کمتر خواهد شد و هم موانع زودتر برطرف می‌شود. مردم با اتحاد خود در هنگام نیاز، سازمان بهتری خواهند یافت.

تعاون و همیاری

ریشه لغوی تعاون عون است. عون به معنای یاری، کمک و پشتیبانی کردن یکی به دیگری است. تعاون به معنای یکدیگر را یاری و پشتیبانی نمودن و همیاری کردن می‌باشد (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴ق، ص ۵۹۸؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۳، ص ۲۹۹)؛ بنابراین معنای تعاون بسیار گسترده است و هرگونه همکاری با یکدیگر و کمک به دیگران را شامل می‌شود.

امام حسین^ع نیز به منظور اصلاح امت اسلامی از تباهی‌ها و برپا داشتن سیره و روش پیامبر^ص و امیرمؤمنان^ع و حاکمیت امام راستین، با اصحاب و یاران باوفای خویش دست به قیام زد و جلوه‌ای از همدلی و تعاون به منظور اصلاح امت پیامبر^ص را رقم زد.

اصل تعاون سبب می‌گردد رفتارها و فعالیت‌های اقتصادی بر محور همکاری و مشارکت برای رفع نیازهای اقتصادی یا بهره‌مندی عموم مردم شکل گیرد. نگاه انسان دوستانه مبتنی بر آموزه‌های اسلامی زمینه بسیار مساعدی برای این امر را فراهم می‌کند؛ نگاه فردگرایانه نظام اقتصادی سرمایه‌داری یا نگاه القای هویت فردی نظام اقتصادی کمونیسم، هرگز نمی‌تواند چنین بستری را فراهم کند.

همچنین از جمله کارکردهای تعاون و همکاری ایجاد مسئولیت‌پذیری بین همه مردم و همبستگی اجتماعی است. مسئولیت‌پذیری اجتماعی باعث می‌شود قوانین اجتماعی که به مصلحت امور مردم می‌باشند توسط همه مردم رعایت شود؛ از نابسامانی‌های اجتماعی جلوگیری گردد و نظم اجتماعی در جامعه استقرار یابد. در آموزه‌های دینی به مسئولیت‌های افراد در برابر یکدیگر به طور گسترده‌ای تصریح شده است.

تعاون و همکاری در سطح جامعه و در عرصه اقتصادی سبب خواهد شد تا فعالیت‌هایی انجام شود که به مصلحت عمومی ختم شود. چنانچه این اهداف به مصلحت عمومی باشد، همان تحقق اهداف نظام اقتصادی اسلام است (ر.ک: یوسفی، ۱۳۸۷).

نحوه اثرگذاری هیأت‌های مذهبی بر پیشرفت اقتصادی

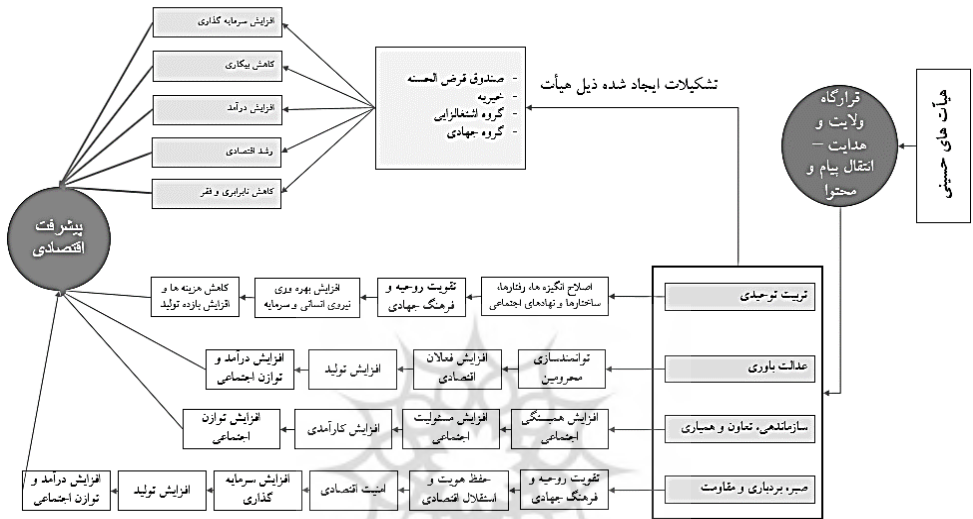
هیأت، برخلاف تصور اولیه، صرفاً محل برگزاری مناسک دینی به صورت داوطلبانه نیست؛ توجه به کارکردهای گوناگون این نهاد مذهبی در تاریخ، از زمان برگزاری نخستین مجالس ذکر مصیبت در زمان معصومان علیهم‌السلام تاکنون، بیان‌کننده این واقعیت است که درون این ساختار به ظاهر صرفاً مذهبی، کارکردهای متفاوتی تاکنون به ظهور رسیده است؛ افراد جامعه از پرتو این کارکردها بهره‌مند شده‌اند و گاهی حتی مسئله‌های جامعه نیز با کمک این تشکیلات دینی و مردمی حل شده است. کارکردهای هیأت‌های مذهبی از طریق نهادهای منحصر به فرد ایجاد شده در آن شکل گرفته است؛ نهادهایی مانند مجلس و عطا، مجلس ذکر مصیبت، مجلس دعا، صندوق قرض‌الحسنه، خیریه و سایر نهادهایی که در ساختار هیأت‌ها شکل گرفته‌اند. شناخت کارکردهای این نهادها و شیوه اثرگذاری‌شان بر پیشرفت اقتصادی باعث می‌شود که با بهره‌گیری و گسترش این ظرفیت، مسیر پیشرفت کشور هموار شود و سرعت گیرد. در مقابل، عدم شناخت دقیق این کارکرد، باعث می‌شود تا در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی پیشرفت از این ظرفیت دینی و مردمی استفاده نشود.

بنا بر آنچه تاکنون بیان شد نحوه اثرگذاری هیأت‌های مذهبی بر پیشرفت اقتصادی از طریق انتقال پیام و محتوای اهل بیت علیهم‌السلام و تربیت شکل گرفته در هیأت است. این مولفه‌ها سبب بروز رفتارهای اقتصادی، هم توسط فرد در زندگی شخصی و اجتماعی و هم تشکیل نهادهای اثرگذار در پیشرفت اقتصادی، ذیل هیأت می‌شود.

براساس تربیت توحیدی شکل گرفته در هیأت و مشاهدات میدانی، برخی رفتارهای شکل گرفته در این تشکیلات مردمی و دینی همراستا با پیشرفت اقتصادی عبارتند از: اشتغال‌زایی و استفاده از نیرو و سرمایه اعضای هیأت در

فعالیت اقتصادی، تأسیس صندوق قرض الحسنه، مصرف کالای ایرانی، تشکیل خیریه و انجام کمک‌های مؤمنانه و تشکیل گروه جهادی. هر کدام از این رفتارها از طریق افزایش سرمایه‌گذاری، کاهش بیکاری، افزایش درآمد، رشد اقتصادی و کاهش نابرابری و فقر به عنوان متغیرهای اقتصادی و همچنین رشد مداوم روابط و بنیان‌های معنوی در سطح جامعه، می‌تواند در مسیر تعالی و کمال جامعه و در نتیجه پیشرفت آن اثر مستقیم داشته باشد.

شکل ۱: الگوی اثرگذاری هیأت‌های مذهبی در پیشرفت اقتصادی

ارزیابی اثرگذاری هیأت‌های مذهبی بر پیشرفت اقتصادی بین سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۱

به منظور ارزیابی اثرگذاری هیأت‌های مذهبی بر پیشرفت اقتصادی، ابتدا با طراحی پرسشنامه، اقدام به جمع‌آوری اطلاعات هیأت‌های مذهبی براساس رفتارهای اقتصادی شمرده شده در بخش قبل، کردیم. نتایج این اطلاعات، تحلیلی از وضعیت فعلی هیأت‌های موردنظر را به دست می‌دهد. مخاطب این پیمایش ۵۰ هیأت اقتصادی ثبت‌شده در دفتر اقتصاد جامعه ایمانی مشعر می‌باشند. دفتر اقتصاد جامعه ایمانی مشعر وظیفه شناسایی، توانمندسازی و شبکه‌سازی هیأت‌های اقتصادی در سطح ملی را بر عهده دارد. در این پیمایش به دنبال پاسخ به این سؤال بودیم که این هیأت‌ها چه تأثیری بر پیشرفت اقتصادی کشور داشته‌اند و با چه راهبردهایی می‌توان این اثربخشی را تقویت کرد.

برای این منظور پرسشنامه‌ای تهیه و به شکل مصاحبه تلفنی از مدیران هیأت‌های هدف اطلاعات موردنیاز جمع‌آوری گردید. روایی این پرسش‌نامه توسط ده نفر از اساتید اقتصاد اسلامی مورد ارزیابی و تأیید قرار گرفت. هیأت‌هایی که مورد ارزیابی قرار گرفتند عموماً اطلاعات ثبت‌شده دقیق از فعالیت‌های خود نداشتند. بنابراین به جهت فراموشی برخی برنامه‌ها و اطلاعات، همچنین اکتفا کردن به قدر متیقن در کسب اطلاعات، احتمالاً آمار حقیقی بیشتر از آمار اعلام‌شده خواهد بود.

اطلاعات حاصل را نمی‌توان به همه هیات‌های سراسر کشور تعمیم داد؛ زیرا هیات‌های مورد ارزیابی، دارای فعالیت مشخص اقتصادی و شناسایی شده توسط دفتر اقتصاد جامعه ایمانی مشعر بودند. برنامه سه ساله دفتر اقتصاد جامعه ایمانی مشعر، رساندن هیات‌های فعال در عرصه اقتصاد به عدد ۵۰۰ هیات و در برنامه ۵ ساله نیز رساندن این عدد به ۱۰۰۰ هیات است. بنابراین می‌توان انتظار داشت آمار به‌دست‌آمده، برای ۵ سال آینده در عدد ۱۰۰۰ هیات ضرب شود. همچنین استفاده از راهبردهای ارائه‌شده در این پژوهش نیز به افزایش سطح کارایی و کارآمدی این هیات‌ها در بروز رفتارهای اقتصادی کمک خواهد کرد و سطح آنها را ارتقا خواهد داد.

با توجه به الگوی پژوهش، رفتارهای اقتصادی مورد بررسی در این پویش شامل اقدامات هیات‌های مذهبی مورد بررسی در اشتغال‌زایی، تشکیل صندوق قرض الحسنه، مصرف کالای ایرانی، مهارت‌آموزی، مشارکت در رفع مشکلات ناشی از حوادث طبیعی، تشکیل خیریه، و تشکیل گروه جهادی بود.

اطلاعات به‌دست‌آمده به شرح ذیل است:

جدول ۱: اشتغال‌زایی هیات‌های مذهبی مورد بررسی ۱۴۰۱-۱۳۹۶

تعداد شغل ایجاد شده	تعداد مشارکتی	تعداد شغل به صورت	میزان سرمایه‌ای که به صورت مشارکتی و خرد برای ایجاد اشتغال تأمین شده است	تعداد فعالیت به شکل تعاونی	تعداد شغل با استفاده از تخصص اعضای هیات
3895	465	10,235,250,000,010	335	1367	مجموع
77.9	9.3	204,705,000,000	6.7	27.34	میانگین برای هر هیات

جدول ۲: عملکرد صندوق قرض الحسنه هیات‌های مذهبی مورد بررسی ۱۴۰۱-۱۳۹۶

تعداد وام‌های تخصیص یافته	ارزش ریالی وام‌های تخصیص یافته	تعداد وام‌های تخصیص یافته به امر تولید	ارزش ریالی وام‌های اختصاصی تولید	تعداد وام‌های مربوط به رفع نیازهای ضروری	ارزش ریالی وام‌های مربوط به رفع نیازهای ضروری
47585	4,581,740,000,000	1493	341,850,000,000	44769	4,186,765,000,000
951.7	91,634,800,000	29.86	6,837,000,000	895.38	83,735,300,000

جدول ۳: میزان اهتمام به خرید کالای ایرانی در هیات‌های مذهبی مورد بررسی ۱۴۰۱-۱۳۹۶

هنگام خرید و در صورت وجود کالای مشابه خارجی: (امکان انتخاب چند گزینه وجود داشته است)		
در مورد نشان تجاری ایرانی آن تحقیق میکنم	از مغازه دار نسبت به نوع ایرانی آن سوال میکنم	حساسیتی نسبت به ایرانی و خارجی بودن کالا ندارم
۳۵ رأی	۳۲ رأی	۳ رأی

جمع‌بندی وضعیت دوره‌های مهارت‌آموزی هیأت

تعداد دوره‌های برگزارشده	مجموع تعداد مخاطبان دوره‌ها
721	9110
میانگین برای هر هیأت	14.42
	182.2

جدول ۴: وضعیت خیریه و فعالیت‌های جهادی هیات‌های مذهبی مورد بررسی ۱۴۰۱-۱۳۹۶

تعداد نفرات شرکت کننده در فعالیت‌های جهادی هیأت	ارزش ریالی فعالیت‌ها و خدمات صورت گرفته از طریق گروه جهادی	ارزش ریالی مجموع کمک‌های مومنانه	تعداد خانواده‌های تحت تکفل خیریه هیأت	ارزش ریالی مجموع خدمات در سایر موارد حوادث طبیعی	ارزش ریالی مجموع خدمات در روزمایش همدلی در ایام کرونا ۱۳۹۹	ارزش ریالی مجموع خدمات در بحران آب آبادان ۱۳۹۷	ارزش ریالی مجموع خدمات در زلزله کرمانشاه سال ۱۳۹۶
4508	12,255,545,500,000	25,218,028,379,849	15049	2,656,152,500,000	1,318,988,750,000	38,590,000,000	507,927,000,000
مجموع							
میانگین برای هر هیأت							
90.16	245,110,910,000	27,015,300,000	300.98	53,123,050,000	26,379,775,000	771,800,000	10,158,540,000

راهبردهای ارتقای اثربخشی هیأت‌های مذهبی در پیشرفت اقتصادی

با توجه به ارزیابی صورت‌گرفته، رفتارهای اقتصادی هیأت‌های مذهبی مورد مطالعه با چالش‌هایی همچون ضعف تصمیم‌سازی بر مبنای دانش و تفکر، ضعف کارایی و ضعف در ارتباط‌گیری و تبادل اطلاعات، الگوها و تجربه‌ها روبه‌روست. در جدول (۵) راهبردها و راهکارهایی برای مقابله با این چالش‌ها پیشنهاد شده است. از جمله توصیه‌های پیشنهادی می‌توان به ایجاد اندیشه‌های هیأت، ارزیابی مستمر محتوای پیام‌های اقتصادی در هیأت اشاره کرد. توجه به اقدامات پیشنهادی می‌تواند باعث ارتقای نقش هیأت‌های مذهبی در پیشرفت اقتصادی کشور شود.

جدول ۵: آسیب‌شناسی راهبردی کارکرد اقتصادی هیات‌های مذهبی مورد بررسی ۱۴۰۱-۱۳۹۶

چالش‌ها	راهبردها	راهکارها
ضعف تصمیم‌سازی بر مبنای دانش و تفکر	تدبیر و برنامه‌ریزی مدبرانه و علمی	ایجاد اندیشکده هیأت در حوزه علمیه قم ایجاد گرایش هیأت در رشته تبلیغ دین
ضعف کارایی هیات‌ها	ارتقای کارایی	وزن دهی به سخنرانی‌های هدفمند توجه به هدفمند بودن محتوای نوحه‌ها برنامه‌ریزی برای تحول و ارتقای پیام‌ها، نمادها و ابزارهای بکار رفته در هیأت ارائه محتوا و برگزاری دوره جهت ارتقای انگیزه و توجیه مناسب مخاطبین برای انجام ماموریت‌های اقتصادی
ضعف در ارتباط‌گیری و تبادل اطلاعات، الگوها و تجربه‌ها (با دیگر عناصر و ارکان مسجد، تکایا و حسینیه‌ها؛ مردم محله؛ سایر هیات‌ها و با حاکمیت)	تشکیل دبیرخانه مشترک بمنظور رصد و شناسایی تجارب، آموزش، پژوهش، توانمندسازی و ارتقای دانش جمعی	تبادل اطلاعات و تجارب بین هیات‌های مذهبی ایجاد کانال‌های ارتباطی بین هیات‌های مذهبی

در جدول (۶)، چالش‌های رفتار اقتصادی هیات‌های مورد بررسی، در سه سطح گسترش فعالیت‌های اثرگذار در سطح هیات‌ها، ایجاد شبکه تعاملی بین هیات‌ها و سیاست‌گذاری در سطح تعامل میان هیأت و حاکمیت بررسی و راهبردهای مناسب برای حل این چالش‌ها پیشنهاد شده است.

جدول ۶: تحلیل سه سطحی چالش‌های کارکرد اقتصادی هیات‌های مذهبی و راهبردهای مربوطه ۱۴۰۱-۱۳۹۶

سطح تغییر مورد انتظار	چالش‌های هر سطح	راهبردهای حل چالش
گسترش فعالیت‌های اثرگذار در سطح هیات‌ها	عدم وجود مهارت‌های فنی و دانشی مناسب در بین مخاطبین هیأت عدم احساس تکلیف و مسئولیت در انجام ماموریت‌های اقتصادی تبدیل شدن هیأت به بنگاه اقتصادی و فاصله گرفتن از ماهیت اصلی هیأت زمان بر بودن آموزش و ارتقای سطح اقتصادی هیات‌ها افزایش مخاطبین هیأت	برگزاری دوره‌های آموزش و ارتقای مهارت مخاطبین هیأت ارائه محتوا و برگزاری دوره جهت ارتقای انگیزه و توجیه مناسب برای انجام ماموریت‌های اقتصادی ارائه راهکارهای تأمین مالی جلسه هیأت به شکل مردمی و سنتی عدم استفاده از نام هیأت در فعالیت‌های اقتصادی برنامه ریزی بلند مدت برای ارتقای سطح رفتار اقتصادی هیات‌ها ایده پردازی برای جذب حداکثری مخاطبین در هیأت
شبکه تعاملی بین هیات‌ها	شناسایی حداکثری هیات‌ها و ظرفیت‌های اقتصادی آنها فقدان بستر همیاری، ارائه خدمات و پشتیبانی از یکدیگر	تشکیل دبیرخانه مشترک با هدف انجام وظایف زیر: رصد و شناسایی اطلاعات علمیات آموزش، پژوهش، توانمندسازی و ارتقای دانش
سیاست‌گذاری در سطح تعامل میان هیأت و حاکمیت	شناخت مسئولان از کارکردهای اجتماعی هیات‌های مذهبی هدایت فعالیت‌ها و ارزش‌های خلق در هیات‌ها به سمت مسائل اساسی حاکمیت در عرصه اقتصاد	اعطای مشوق و تسهیلات و پشتیبانی‌های لازم تشکیل اتاق فرمان واحد در بالاترین سطح به منظور مدیریت واحد و همراستا کردن توان حاکمیت به منظور استفاده از ظرفیت تشکل‌های مردم نهاد مانند هیات‌های مذهبی وضع سیاست‌ها و قوانین به منظور استفاده از فکر، سرمایه و توان هیات‌ها به عنوان یک تشکل مردمی در حل مسائل اقتصادی کشور

نتیجه گیری

هیأت مذهبی، نهادی مقدس و جهادی است که مأموریت اصلی آن ارسال پیام و محتوای عاشورا و فرهنگ اهل بیت علیهم السلام است. این نهاد مذهبی کارکردهای اقتصادی قابل توجهی نیز دارد و می تواند به پیشرفت اقتصادی کشور کمک کند. شواهد تاریخی حاکی از اثرگذاری بالای هیأت های مذهبی در پیشرفت اقتصادی کشور از طریق تقویت روحیه مشارکت اعضای هیأت در امور اجتماعی و اقتصادی است.

در این مقاله به بررسی ظرفیت های مذهبی در کمک به پیشرفت اقتصادی کشور پرداختیم. براساس یافته های پژوهش، تأثیر عمده هیأت های مذهبی بر پیشرفت اقتصادی از طریق انتقال پیام و محتوای اهل بیت علیهم السلام و تربیت نیروی انسانی است. هیأت های مذهبی ارزش هایی همچون توحید، عدالت، صبر و بردباری، حفظ عزت، حریت و آزادی، اتحاد، سازماندهی و تشکل نیروها و تعاون و همیاری را در اعضا نهادینه می کنند. این چارچوب ارزشی سبب ایجاد رفتارهای فردی و اجتماعی خاصی در میان هیأتی ها می شود که اثری مثبت بر پیشرفت اقتصادی کشور دارد. اشتغال زایی و استفاده از نیرو و سرمایه اعضای هیأت در فعالیت اقتصادی، تأسیس صندوق قرض الحسنه، مصرف کالای ایرانی، تشکیل خیریه و انجام کمک های مؤمنانه و تشکیل گروه جهادی از جمله فعالیت های اقتصادی در این تشکیلات مردمی و دینی در راستای پیشرفت اقتصادی کشور است.

در این مقاله به ارزیابی رفتار و کارکرد اقتصادی ۵۰ هیأت مذهبی طی دوره ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۱ پرداختیم. نتایج این بررسی نشان می دهد که شناخت قابلیت های هیأت های مذهبی در عرصه تربیت انسان اقتصادی توحیدی و راهبردهای ارتقای اثرگذاری این نهاد دینی و مردمی، به سیاست گذاران این امکان را می دهد تا از این ظرفیت، در مسیر پیشرفت اقتصادی کشور بهره گیری کنند. بر این اساس، راهبردها و راهکارهایی همچون تشکیل دبیرخانه مشترک بین هیأت ها و ایجاد سازوکارهایی برای تبادل تجربیات بین این نهادها جهت افزایش نقش آفرینی هیأت های مذهبی در مسیر پیشرفت اقتصادی کشور ارائه گردید.

- ابن منظور، محمدبن مکرّم، ۱۴۱۴ق، *لسان العرب*، بیروت، دار صادر.
- احمدیان، محمدعلی و سمیرا عرفانیان، ۱۳۹۴، «بررسی نقش مساجد در توسعه محله‌ای در شهر مشهد»، *جغرافیا و توسعه فضای شهری*، ش ۲، ص ۹۳-۱۱۰.
- باصری، احمد و همکاران، ۱۳۹۵، «بررسی نقش مساجد در ترویج سبک زندگی ایرانی اسلامی»، *پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی*، ش ۱۴، ص ۷۷-۱۰۴.
- برهانی، محمدجواد، ۱۳۸۸، «عزت‌طلبی در سیره امام حسین (ع)»، *فرهنگ کوثر*، ش ۷۹، ص ۳۳-۴۹.
- بیانات رهبر معظم انقلاب، در: *Khamenei.ir*
- ثابت، عبدالحمید و همکاران، ۱۳۹۶، *ماهیت و چیستی پیشرفت در اسلام*، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی.
- حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۷۵، *حدیث ولایت*، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- خلیلیان، محمدجمال و همکاران، ۱۳۹۴، *معیارها و شاخص‌های پیشرفت انسانی از دیدگاه اسلام*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ع).
- خلیلیان، محمدجمال، ۱۳۹۹، «جامعه پیشرفته از دیدگاه قرآن و سنت (ویژگی‌ها و شاخص‌ها)»، *معرفت فرهنگی اجتماعی*، ش ۴۲، ص ۹۷-۱۱۶.
- دموری، داریوش و همکاران، ۱۳۸۹، «واکوی نقش مذهب شیعی در آفرینش سرمایه اجتماعی»، *مطالعات ملی*، ش ۴۳، ص ۴-۲۴.
- دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۷۳، *لغت‌نامه دهخدا*، تهران، دانشگاه تهران.
- ذوعلم، علی، ۱۳۹۴، *پیشرفت عدالت محور: شاخص‌ها، راهبردها و الزامات*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۰۴ق، *المفردات فی غریب القرآن*، قم، دفتر نشر کتاب.
- صادقی، عباس و ایرج شاکری‌نیا، ۱۳۸۷، «شانه‌های عزت نفس در رفتار بازماندگان قیام عاشورا»، *بانوان تسبیح*، ش ۱۸، ص ۵۲-۶۴.
- غفاری هاشجین، زاهد و همکاران، ۱۳۹۱، «نقش هیأت‌های مذهبی شهر تهران در فرایند پیروزی انقلاب اسلامی»، *دانش سیاسی*، سال هشتم، ش ۲، ص ۶۳-۸۲.
- قرشی، علی‌اکبر، ۱۴۱۲ق، *قاموس قرآن*، چ ششم، تهران، دار الکتب الاسلامیه.
- کریم‌پور، فاطمه، ۱۳۸۶، «وحدت ملی در اندیشه رهبری»، *زمانه*، ش ۶۳، ص ۶۰-۶۶.
- لطیفی، میثم و همکاران، ۱۳۹۵، «شناسایی و توصیف مؤلفه‌های سازمان‌های جهادی»، *مدیریت اسلامی*، سال بیست و چهارم، ش ۲، ص ۱۳۵-۱۶۵.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، *بحار الانوار*، بیروت، دار الاحیاء التراث.
- محدثی، جواد، ۱۳۹۳، *فرهنگ عاشورا*، چ هفدهم، قم، معروف.
- مصطفوی، حسن، ۱۳۸۵، *التحقیق فی کلمات القرآن*، چ سوم، تهران، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
- مظاهری، محسن حسام، ۱۳۹۵، *فرهنگ سوگ تسبیح*، تهران، خیمه و آرما.
- معلی، حمزه و محسن رحمتی‌نیا، ۱۳۹۹، *اقتصاد هیأت*، قم، پنج‌دری.
- مفید، محمدبن محمدبن نعمان، ۱۴۱۳ق، *الارشاد*، قم، کنگره شیخ مفید.
- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۹۰، *پیام امام امیرالمؤمنین (ع)*، قم، امام علی بن ابیطالب (ع).
- موسوی خمینی، روح‌الله، ۱۳۷۸، *صحیفه امام*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ع).
- میرشاه جعفری، سیدابراهیم و سیده‌نجمه تقوی‌نسب، ۱۳۸۷، «اصول بهداشت روانی از منظر صحیفه سجادیه»، *مطالعات اسلام و روان‌شناسی*، ش ۳۰، ص ۷۸-۹۶.
- یوسفی، احمدعلی، ۱۳۸۷، «مصالح فرد و جامعه در اقتصاد»، *اقتصاد اسلامی*، ش ۲۹، ص ۸۱-۱۰۹.